

JÓZEF STYK

SYSTEM WARTOŚCI A POKREWNE KATEGORIE BADANIA ŻYCIA SPOŁECZNEGO

Jedną z często stosowanych koncepcji badań nad życiem społecznym i świadomością jest system wartości. Ma on swoje miejsce zarówno w rozważaniach teoretycznych, jak i w badaniach empirycznych. Powszechnie zwraca się nań uwagę i poddaje wszechstronnym analizom zwłaszcza w ciągu ostatnich kilkunastu lat w literaturze anglojęzycznej, a także w polskich opracowaniach socjologicznych. Wobec znacznego już dorobku w tej dziedzinie zachodzi potrzeba nie tylko jego usystematyzowania, która przynajmniej w pewnych rozmiarach została już dokonana, ale również refleksji nad miejscem tej koncepcji wśród teorii i tradycji badawczych nad życiem społecznym.

Oczywiście, problematyka wartości występuje głównie w filozofii, ale jest obecna również w innych naukach (w teologii, ekonomii, w prawie, pedagogice, psychologii, antropologii), w tym również w socjologii. Stawiany od dawna postulat stworzenia odrębnej, całościowej nauki o wartościach jest z wielu względów bardzo trudny do zrealizowania. Brak ogólnej teorii w tym względzie uniemożliwia porównywalność ustaleń i badań nie tylko między poszczególnymi dyscyplinami, co jest zrozumiałe ze względu na odmienność przedmiotów materialnych, ale nawet w ramach jednej nauki wobec różnych koncepcji teoretycznych oraz operacjonalizacji empirycznych. Powoduje to, że badania i analizy prowadzone na ten sam temat, ale wychodzące z odmiennych koncepcji wartości, nie dają się w pełni porównać. Tymczasem istnieje konieczność porównań tego typu, i to co najmniej z dwóch względów: 1° synchronicznego (porównywanie systemów wartości funkcjonujących w poszczególnych zbiorowościach społeczeństwa globalnego), 2° diachronicznego (śledzenie ewolucji tej sfery życia społecznego w ramach jednej klasy lub warstwy z uwzględnieniem elementu czasu, przyczyn zewnętrznych, wewnętrznych itp.).

Można postawić istotne pytanie o "konkurencyjny" lub komplementarny stosunek koncepcji systemu wartości do innych kategorii życia społecznego

oraz o uwarunkowania stosowalności tej teorii w badaniach socjologicznych. Refleksje wokół tych dwóch kwestii będą przedmiotem niniejszego artykułu.

*

Spośród wielu funkcjonujących w socjologii koncepcji wartości przyjrzymy się tylko najbardziej popularnym: F. Znanieckiego, S. Ossowskiego, Cz. Znamierowskiego, C. Klukhohna, T. Parsonsa, K. Grzegorzcyka, J. Szczepańskiego i M. Misztal, które wywarły znaczny wpływ na problematykę i kierunki badań.

Dla F. Znanieckiego rzeczywistość społeczna i kulturowa jest wytworem człowieka, a wartości są podstawowym jej składnikiem. Człowiek jest z jednej strony współtwórcą, z drugiej zaś – odbiorcą wartości¹. W swojej koncepcji wartości wybiera Znaniecki drogę pośrednią między orientacją obiektywistyczną i subiektywistyczną wprowadzając pojęcie zainteresowania jako czynności. Generalnie wartość według niego jest "pewnym skojarzeniem przedmiotu (tj. spostrzeganej, wyobrażonej czy pomyślanej rzeczy) i subiektywnego stanu czy przebiegu – uczucia lub woli"². Obiekty materialne lub duchowe są wprawdzie wyposażone w znaczenie aksjologiczne (pozytywne lub negatywne), ale wartościami stają się dopiero wskutek oceny przez jednostkę pod kątem możliwości stania się obiektami działań jednostki ludzkiej. "Wartości są zatem tym, co może być potencjalnym przedmiotem działań ludzkich. Są zaś takim przedmiotem działań na mocy psychologicznej kategorii zainteresowań. Elementem podstawowym jest tu prosty typ zainteresowania pojedynczą wartością, co ewentualnie może stanowić podstawę do wykonania czynności podporządkowanej zdobyciu tej wartości"³.

To pojęcie modyfikuje nieco wspólnie z W. Thomasem odnosząc je do wartości społecznej, którą może być "każdy fakt posiadający treść empiryczną, dostępną członkom grupy społecznej i znaczenie, ze względu na które jest on lub może się stać przedmiotem działania. Wartości są tym, co może być potencjalnym przedmiotem działań ludzkich"⁴. W tej koncepcji wartość jest przeciwstawiona pojęciu rzeczy naturalnej, "która posiada treść jako element przyrody, lecz nie posiada znaczenia dla ludzkiej działalności". Przedmiotem badań socjologii jest szczególny rodzaj wartości: reguły zachowania, czynności społeczne, indywidualne lub grupy społeczne, będące przedmiotem działania innych jednostek lub grup⁵. Takie rozumienie wartości

¹ F. Znaniecki wydał w Warszawie w 1910 r. książkę pt. *Załadnienie wartości w filozofii*.

² Tamże s. 53. Zob. też M. Fliś. *Wartość, działanie, osobowość – w systemie socjologicznym Floriana Znanieckiego*. "Studia Socjologiczne" nr 1 s. 31-58.

³ F. Znaniecki. *Social Actions*. Poznań 1936 s. 55. Zob. też S. Jałowicki. *Struktura systemu wartości. Studium różnicowań międzygeneracyjnych*. Warszawa 1978 s. 13.

⁴ W. Thomas. *F. Znaniecki. Chłop polski w Europie i Ameryce*. T. 1. Warszawa 1977 s. 54.

⁵ Fliś. *ibid.* s. 34-35.

społecznej, prowadzące do utożsamienia przedmiotu badań socjologicznych ze światem wartości jest zakreślone zbyt szeroko, aby mogło stać się wyizolowanym polem badawczym w ramach tej nauki.

Silniej z kategoriami psychologicznymi wiąże wartość Cz. Znamierowski. Wartość rzeczy zależy od przeżyć wartości, dokonujących się oddzielnie u każdego człowieka. Mimo tej odmienności można mówić o pewnej stabilizacji wartości, na którą wpływają: względna stabilność dyspozycji uczuciowych, niezmiennosc reakcji względem tego samego przedmiotu w krótkich odcinkach czasu, duża stałość ocen porównawczych, nawyki oraz wpływ społeczny. Każdy człowiek zastaje w swoim środowisku gotowy niejako wybór rzeczy, z którymi się styka, względem których reaguje i dokonuje ich ocen. "Otoczenie zwraca uwagę jednostki ku pewnym rzeczom, a odciąga od innych, poddaje jej oceny gotowe, wywołując lub przekształcając jej reakcję emocjonalną, ohamowuje swą dezaprobatą oceny samorzutne, niezgodne z oceną przeciętną dla danej zbiorowości. W ten sposób środowisko i otoczenie szlifuje [...] naszą postawę oceniającą i upodabnia ją do postawy innych ludzi, wyrabia zbieżne nawyki i potrzeby i tworzy niejako hierarchię dóbr, przeciętną dla danej społeczności". Każda społeczność ma pewien rdzeń ocen wspólnych, ale oprócz tego istnieje duży wachlarz ocen odmiennych. W tym względzie istnieje wiele enklaw wolności osobistej⁶.

Naszej ocenie podlegają nie tylko rzeczy, ale także ich wartość. Oceny te dotyczą rzeczy samych w sobie, ale również dokonuje się porównania ich wartości, które jest wynikiem gry sił, na które składają się m.in. pozycje zajmowane przez dane przedmioty w naszej praktyce życiowej. Wartościowość rzeczy może być osiągnięta na drodze intuicyjnej lub refleksyjnej. Może ona być celem lub środkiem do osiągnięcia innego celu (według oryginalnej nomenklatury Znamierowskiego jest to wartość globalna w pierwszym wypadku, a utylitarna w drugim)⁷.

Istotnego kroku naprzód w analizie wartości społecznej dokonał S. Ossowski⁸. Dzieli je na uznawane i odczuwane. Te dwa rodzaje wartości współistnieją w naszej świadomości, ale są odrębne. Mogą między nimi zaistnieć trzy relacje: 1. wartość uznawana jest równocześnie odczuwaną; 2. uznawana, ale nie odczuwana; 3. odczuwana, ale nie uznawana. W drugim i trzecim wypadku mamy do czynienia z różnego rodzaju konfliktami psychicznymi. Dzięki temu rozróżnieniu Ossowski jest uznawany za twórcę trzeciej koncepcji wartości, pośredniej między koncepcjami obiektywistycznymi a subiektywistycznymi, upatrującej ich społeczną genezę (oczywiście, głównie na płaszczyźnie wartości uznawanych). Dualizm natury ludzkiej ma

⁶ Cz. Znamierowski. *Oceny i normy*. Warszawa 1957 s. 219-221.

⁷ Tamże s. 217, 346.

⁸ S. Ossowski. *Konflikty niewspółmiernych skal wartości*. W: S. Ossowski. *Dzieła*. T. 3. Warszawa 1967.

swoje przedłużenie w tych dwóch rodzajach wartości. "Motywy naszych czynów mogą być tedy uzależnione od dwóch konkurencyjnych skal wartości: od wartości istotnie przez nas odczuwanych na skutek wrodzonej dyspozycji i od wartości narzuconych nam przez środowisko kulturalne"⁹.

Relacje między wartościami są dynamiczne nie tylko na płaszczyźnie wartości uznawanych i odczuwanych, ale również na płaszczyźnie celów i środków. Początkowo wartość może być środkiem dla osiągnięcia innej, a z czasem może stać się celem samym w sobie. Jest to druga płaszczyzna niewspółmierności skal wartości. Trzecią wreszcie stanowią wartości codzienne i uroczyste (odświętne). Pierwsze z nich mają charakter prywatny, nie są szanowane przez środowisko, drugie zaś są intensywnie przeżywane przez grupę społeczną i wykazują większą trwałość. Nie oznacza to, że genęzę społeczną mają tylko wartości uroczyste; pewne stosunki społeczne rozwijają się na bazie wartości codziennych. Wartości codzienne i uroczyste występują nie tylko w odniesieniu do jednostki, ale i do grupy społecznej; jednak skala wartości odświętnych ma za sobą autorytet społeczny. "Wartości uroczyste są związane ze wzorami, jakie grupa społeczna oficjalnie stawia swoim członkom, podczas gdy wartości codzienne mogą dominować w życiu przeciętnego członka zespołu. Wartości uroczyste mogą odpowiadać okresom silniejszego napięcia łączności społecznej, okresom, w których silniej odczuwa się «ducha grupy»"¹⁰.

Grupa społeczna jest w stanie wymóc na swoich członkach nie tylko wartości uroczyste, ale również narzucić przekonania o wartościach, które wówczas stają się odczuwanymi. Narzucone przez środowisko nawyki z czasem nabierają cech instynktów. Zjawisko to Ossowski nazwał instynktywizacją norm społecznych: z wartości uznawanych, ale nie odczuwanych stają się uznawanymi i odczuwanymi, a nawet tylko odczuwanymi. Dlatego w psychice ludzkiej możemy wyróżnić wiele skal wartości: jedne ustępują innym, ścierają się ze sobą lub nakładają się na siebie.

Podobnie, jak wartości uznawane i odczuwane, również wartości codzienne i uroczyste są niewspółmierne względem siebie; nie ma dla nich jednej wspólnej miary czy skali: "Nie mogę porównywać wartości przedmiotów, którym zawdzięczam głębokie wzruszenie estetyczne, albo uniesienie religijne czy patriotyczne, i wartości przedmiotów związanych z troską o zabezpieczenie jutra lub zabiegami gospodarskimi"¹¹. Do Ossowskiego koncepcji wartości nawiązują liczni teoretycy i badacze do dnia dzisiejszego (S. Jałowiecki, A. Kłoskowska, M. Misztal, A. Siciński, M. Wieruszewska-Adamczyk i in.).

⁹ Tamże s. 79.

¹⁰ Tamże s. 96.

¹¹ Tamże s. 100.

Znanym teoretykiem wartości na gruncie antropologii i socjologii jest C. Kluckhohn. Twierdzi on, że wartość w znaczeniu antropologicznym można określić jako "uogólnione i zorganizowane, kształtujące pojęcie o naturze, miejscu człowieka w przyrodzie, stosunku człowieka do człowieka i o tym, co godne i niegodne pożądania w otoczeniu społecznym człowieka i w stosunkach międzyludzkich"¹². W określaniu wartości społecznej kładzie szczególny nacisk na normatywny i poznawczy jej charakter: "wartość jest wyobrażeniem – jawnym lub ukrytym, charakteryzującym jednostkę lub grupę – tego, co powinno być preferowane, wyobrażeniem, które wywiera wpływ na wybór spośród możliwych sposobów, środków i celów działania"¹³. Dokonuje rozróżnienia pomiędzy wyborami pożądanymi a faktycznie dokonanymi oraz uznawanymi za godne pożądania. Wartości są wyznaczone tylko przez wybory dokonane przez jednostkę lub grupę¹⁴.

Istnieją różne kryteria porządkowania wartości: modalność (wartości dzielą się tu na pozytywne i negatywne); treść (estetyczne, poznawcze, moralne); intencja (wartości-cele, wartości-środki); stopień ogólności (ogólne, szczegółowe); intensywność (kategoryczne, utopijne, preferencyjne); stopień uzewnętrznienia (implikowane, uzewnętrznione przez jednostkę); zakres (idiosykratyczne – uznawane tylko przez jedną osobę w danej grupie, osobiste, grupowe, uniwersalne); organizacja wewnętrzna (wartości zintegrowane i izolowane)¹⁵.

Dla Kluckhohna, podobnie jak dla Znanieckiego, świat kultury jest związany z podstawowymi wartościami, które normują stosunek człowieka do samego siebie, do innych ludzi oraz świata.

Również na dwóch płaszczyznach określa wartości T. Parsons. W szerokim, antropologicznym znaczeniu "wartością może być nazwany element podzielanego systemu symbolicznego, który służy jako kryterium lub wzorzec dla wyboru alternatyw orientacji w danej sytuacji wewnętrznie nierozstrzygniętych"¹⁶. Za Kluckhohnem przyjmuje, że wartości są konceptualizacją pragnień i stanowią część kultury. Wartości zawierają się głównie w kulturze, nie wiążą się z ocenianym obiektem ani z sytuacją, w której znajduje się dany system. Odnoszą się do czterech wielkich kategorii obiektów empirycznych, z którymi człowiek ma do czynienia: "do systemów społecznych, osobowości, organizmów i świata fizycznego". Wartości definiujemy jako

¹² C. Kluckhohn. *Values and value-Orientation in the Theory of Action*. W: *Toward a General Theory of Action*. Pod red. T. Parsonsa i E. A. Shilsa. New York 1962 s. 411.

¹³ Tamże s. 395.

¹⁴ A. Kłoskowska. *Akademickie a potoczne pojęcie kultury*. "Przegląd Socjologiczny" T. 19/2:1966. Przedruk w: A. Kłoskowska. *Z historii i socjologii kultury*. Warszawa 1969 s. 339-340.

¹⁵ M. Marody. *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy*. Warszawa 1976 s. 181; J. Koralewicz-Zebik. *System wartości a struktura społeczna*. Warszawa 1974 s. 41-47.

¹⁶ T. Parsons. *The Social System*. Glencoe. III. 1951 s. 12; M. Misztal. *Problematyka wartości w socjologii*. Warszawa 1980 s. 43.

konceptualizację pożądanego typu obiektu w każdej z tych kategorii. Wartości społeczne są więc konceptualizacją pożądanego systemu społecznego; na poziomie osobowości wartość to upragniony typ osobowości itd. [...]. Na poziomie osobowości jest to «ja idealne», czyli normatywny obraz własnej osoby"¹⁷. Natomiast system wartości społecznych "dotyczy przede wszystkim orientacji członków społeczeństwa wobec tego, co dla społeczeństwa jako systemu lub obiektu oceny jest pożądanym"¹⁸.

Równie szeroka jest definicja wartości J. Szczepańskiego. Może wartością być "dowolny przedmiot materialny lub idealny, idea lub instytucja, przedmiot wyimaginowany lub rzeczywisty, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus. Wartościami są te przedmioty, które jednostkom i grupom zapewniają równowagę psychiczną, dają zadowolenie, dążenie do nich lub ich osiągnięcie daje poczucie dobrze spełnionego obowiązku lub też które są niezbędne do utrzymywania wewnętrznej spójności grupy, jej siły i jej znaczenia wśród innych grup"¹⁹. Z naszego punktu widzenia zasługuje na podkreślenie związek wartości z postawą oraz dążeniem do osiągnięcia (aspiracjami) i wymiarem integrującym grupę społeczną. Do tych powiązań jeszcze wrócimy.

Ciekawą próbę określenia wartości na gruncie psychologii i antropologii podjął K. Grzegorzczak, który stwierdził, że nie można ich szukać poza ludzkim działaniem. W człowieku tkwi immanentne dążenie do realizowania wartości. Mogą one być chwilowe lub długotrwałe, tworzyć ze sobą różne konfiguracje. Trudno mówić o jednej, stałej i niezmiennej hierarchii wartości. Pewne z nich mają jednak charakter stały, ale w każdym czasie mogą się pojawiać nowe i istnieją niejednokrotnie bardzo krótko. "Wartość jest to wyobrażone przez jednostkę przeżycie psychiczne, związane przez nią z zajęciem w rzeczywistości stanu nagrody. Inaczej ujmując, jest to wyobrażone przeżycie pozytywne, związane z zajęciem w rzeczywistości określonego stanu rzeczy. Wartość nie istnieje więc w rzeczywistości zewnętrznej, lecz mieści się w sferze psychicznej. Jednak ma pośrednią referencję do rzeczywistości, gdyż przeżycie psychiczne musi być wiązane przez jednostkę z określonymi stanami rzeczywistości"²⁰. Określenie kontrwartości otrzymujemy po zastąpieniu nagrody terminem kary oraz przeżycia pozytywnego przeżyciem negatywnym. Wartościujące przeżycie psychiczne może mieć różny stopień intensywności. Grzegorzczak nazywa tę stopniowalność

¹⁷ T. Parsons, W. White. *Charakter a społeczeństwo. Interpretacja teorii Riesmana*. W: T. Parsons. *Struktura społeczna a osobowość*. Warszawa 1969 s. 249.

¹⁸ Tamże s. 344; B. Galant. *Wartości jako obiekty szczególnego rodzaju postaw*. "Studia Socjologiczne" 1979 nr 3 s. 212.

¹⁹ J. Szczepański. *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa 1970 s. 97-98.

²⁰ K. Grzegorzczak. *O pojęciu wartości w antropologii kulturowej*. "Studia Socjologiczne" 1971 nr 1 s. 29.

terminem "wartościowość", która może być określona tylko dla konkretnego osobnika. Jest ona funkcją stanów rzeczywistych, ale o jej strukturze decyduje psychiczna skala wartości poszczególnej jednostki²¹.

Wydaje się, że położenie akcentu na wymiar jednostkowy wartości i wartościowania nie stwarza dużych możliwości zastosowania tej definicji do analiz socjologicznych. Oryginalną próbę akomodacji jej do celów socjologii przeprowadził G. Kloska zastępując "przeżycie psychiczne" "wiedzą jednostki o wartościach". Wiedzę tę rozumie jako swojego rodzaju wiedzę psychiczną. Po zmodyfikowaniu wartością jest "wiedza jednostki o wywoływaniu pozytywnych przeżyć przez określone stany rzeczy"²². Oczywiście, kategoria wiedzy łatwiej się poddaje operacjonalizacji empirycznej i jest mierzalna w większym stopniu niż wyobrażone przeżycie psychiczne.

Ciekawą conceptualizację wartości, uwzględniającą zarówno aspekt psychiczny, jednostkowy, jak i uwarunkowania oraz funkcjonowanie społeczne, znajdujemy w określeniu autorstwa M. Misztal. Pisze ona, że "wartości są to zjawiska ze sfery świadomości, dla których specyficzne jest współwystępowanie komponentów: poznawczego, emocjonalnego i normatywnego. Obok wiedzy o przedmiocie i emocjonalnego doń stosunku elementem konstytuującym wartość jest przekonanie o tym, że dany przedmiot, stan rzeczy czy sposób działania jest właściwym i akceptowanym społecznie obiektem pragnień i dążeń ludzkich. Specyficzne elementy świadomości, które nazywamy wartościami, stanowią zarazem podstawę działań ludzkich, a dokładniej - kryteria dokonywania wyborów"²³.

Generalnie można powiedzieć, że socjologiczne definicje wartości ujmują je na trzy sposoby: 1. przedmioty i przekonania o nienormatywnym charakterze, determinujące względnie podobne przeżycia psychiczne i działania jednostek - członków grup społecznych; 2. przekonania rozpowszechnione w grupie społecznej, określające godne pożądaną sądy i zachowania członków tej grupy; 3. przekonania pojedynczych jednostek lub przekonania rozpowszechnione w grupach społecznych, określające godne pożądaną cechy poszczególnych grup społecznych lub społeczeństwa jako całości²⁴.

*

W praktyce życiowej każdego człowieka lub grupy społecznej dokonuje się proces wartościowania polegający na ocenie przydatności danego obiektu materialnego bądź niematerialnego w stosunku do zaspokojenia swoich po-

²¹ Tamże s. 30.

²² G. K l o s k a. *Pojęcie wartości w teorii i badaniach empirycznych w socjologii*. "Studia Socjologiczne" 1975 nr 4 s. 231.

²³ M i s z t a l, J. w. s. 64-65; tenże. *Wykształcenie jako wartość*. W: *Oświata w społecznej świadomości*. Pod red. E. Wiśniewskiego. Warszawa 1984 s. 194.

²⁴ M i s z t a l. *Problematyka* s. 18.

trzeb. Na oznaczenie tego zjawiska C. Kluckhohn wprowadził termin "orientacja wartościująca", przez który rozumie "zgeneralizowane i zorganizowane, wpływające na zachowanie wyobrażenie natury, miejsce człowieka w niej, stosunków międzyludzkich oraz tego, co powinno i nie powinno być pożądane, a co odnosi się do otoczenia człowieka i jego związków z innymi ludźmi"²⁵. W stosunku do pojęcia wartości koncepcja ta (value orientation) jest uzupełniająca o ich aspekt dynamiczny. Zawiera ona następujące aspekty: 1. wyodrębnienie wartości naczelných zgodnie ze stanem doświadczenia społecznego; 2. ich interpretację; 3. uporządkowanie wartości koherentnych względem naczelných; 4. podkreślenie zasadniczych cech wartości naczelných. Zakres tego pojęcia zbliża się do pojęcia światopoglądu²⁶. Istotne jest jednak zwrócenie uwagi na wartość naczelną i jej funkcję porządkującą względem innych wartości z równoczesnym uwzględnieniem stanu doświadczenia społecznego. Koncepcja ta została powszechnie przyjęta nie tylko w socjologii, lecz także w psychologii, zwłaszcza społecznej²⁷.

Orientacja wartościująca ma swoją genezę w systemie społecznym i kulturowym; mniej natomiast bazuje na mechanizmach biopsychicznych życia jednostkowego i grupowego. Może tutaj istnieć duży wpływ elity i sterowanych działań społecznych na kształtowanie się uznawanego systemu wartości. Tym niemniej jest ona wyrazem raczej refleksji dojrzałej niż okresu kształtowania osobowości. Koncepcja ta, wydaje się słusznie, kładzie nacisk na wartości normatywne, a dopiero wtórnie uwzględnia wartości życiowe, o ile wchodzą w związki z normatywnymi²⁸.

Wartości szczególnie ważne dla człowieka, mające najczęściej charakter normatywny, nie muszą być zbiorem wewnętrznie spójnym, ani hierarchicznym uporządkowanym²⁹.

T. Parsons odróżnia orientację wartościującą od motywacyjnej. Orientacja motywacyjna jest związana z zaspokojeniem lub depryacją potrzeb podmiotu działającego, zaś orientacja wartościująca zobowiązuje do przestrzegania pewnych wzorów, kryteriów i norm w czasie działania zmierzającego do zaspokojenia potrzeb, o ile zachodzi sytuacja wyboru. Orientacja na wartości tworzy pewien system, który wpływa na jednostkę w kierunku respektowania przez nią zasad akceptowanych społecznie³⁰.

²⁵ S. Marczyk. *Wybrane problemy badań nad wartościami w socjologii polskiej*. "Studia Socjologiczne" 1982 nr 1-2 s. 275; Cz. Matusiewicz. *Psychologia wartości*. Warszawa 1975 s. 49.

²⁶ Marczyk, jw.

²⁷ Między innymi wspomniany wyżej Cz. Matusiewicz. Do tej koncepcji nawiązuje wielu autorów opracowań dotyczących socjologii wartości.

²⁸ Matusiewicz, jw. s. 44.

²⁹ Tamże s. 43-44.

³⁰ D. Dobrowolska. *Studia nad znaczeniem prac dla człowieka*. Wrocław 1974 s. 78.

W badaniach empirycznych najczęściej przyjmuje się podział na orientacje: prospołeczne, rodzinno-zawodowe i hedonistyczne³¹. Nie jest to, oczywiście, jedyny podział, wydaje się on jednak bardzo funkcjonalny. Oryginalny podział wartościowania ze względu na jego charakter stworzył S. Nowak dzieląc je na chceniuwo-przyjemnościowe i słusznościowe³².

*

Podmiot wartościujący poprzez swoją orientację na wartości strukturalizuje je w pewien system. Rolę czynnika organizującego pełni zwyczaj wartość naczelną, nadrzędną w stosunku do pozostałych. Nie oznacza to bynajmniej hierarchicznej struktury wartości w podmiocie, jakkolwiek niektóre z nich tak właśnie się układają i takie najczęściej widzą lub chcą widzieć badacze-empirycy. Łatwo tutaj czyni się aprioryczne założenia o strukturze hierarchicznej i konstrukcje poprawne teoretycznie usiłuje się narzucić na badaną rzeczywistość, co już stanowi poważny błąd metodologiczny. Hierarchia wartości jest jednym z elementów ich struktury, ale bynajmniej nie jedynym. W każdym systemie da się wyróżnić układ dominant i układ wartości marginalnych, peryferyjnych oraz relacje między nimi zachodzące. Powiązania między wartościami mogą istnieć nie tylko pionowe, hierarchiczne, ale również poziome oraz mieszane. Niektórzy badacze twierdzą, że system wartości jako pojęcie teoretyczne nie jest możliwe do badania na drodze metod empirycznych i wprowadzają pojęcie badanego systemu wartości³³. Nie kwestionując poprawności metodologicznej takiego podejścia trzeba jednak stwierdzić, że jest to ostrożność zbyt daleko idąca, nie dająca, w gruncie rzeczy, żadnych możliwości ekstrapolacji wyników badań poza badaną zbiorowość, a raczej nawet poza jej próbkę.

Tę przeszkodę metodologiczno-teoretyczną rozwiązuje, pomijając sprawę niedostatecznej precyzji określenia, D. Dobrowolska, która przez system wartości rozumie "zespół wartości uznawanych przez jednostkę, stanowiący mniej lub bardziej spójną całość"³⁴. Notabene określenie to nie daje asumptu do socjologicznego badania systemów wartości zamykając je w sferze jednostki.

Pomijając spory metodologiczne należy stwierdzić, że socjologiczne badania systemów wartości są bardzo ważnym kierunkiem eksploracji życia społecznego, zwłaszcza w aspekcie świadomości oraz wzajemnych wpływów jednostki na grupę i społeczności na jednostkę. Za S. Jałowieckim dadzą

³¹ Zob. M. Misztal. *Wielowymiarowa analiza wartości*. "Studia Socjologiczne" 1982 nr 1-2 s. 284.

³² S. Nowak. *Pojęcie wartości w empirycznych terminach działań społecznych*. W: *Systemy wartości a wzory konsumpcji społeczeństwa polskiego*. Pod red. J. J. Wiatra. Warszawa 1980 s. 38-39.

³³ M. Misztal. *System wartości a społeczna stratyfikacja*. "Studia Socjologiczne" 1984 nr 4 s. 124, 138-139; podobnie J. Szefer-Timoszenko, T. Stolarz-Baab. *Praca jako wartość*. W: *Wartość pracy zawodowej*. Katowice 1978 s. 28.

³⁴ Dobrowolska. *Studia* s. 81.

się wyróżnić 4 kierunki badań nad systemami wartości: pośredni (badania prowadzone na inny temat przynoszą odpowiedzi o wartościach cenionych w danej grupie): analiza miejsca określonej wartości w systemie danej grupy (np. badania D. Dobrowolskiej nad pracą); badania dotyczące wartości uznanych za wiodące w danym systemie społecznym (np. J. J. Wiatra); wreszcie analiza społecznego funkcjonowania systemów wartości będących arbitralnym wytworem badacza³⁵. Wydaje się, że najbardziej płodna poznawczo jest droga trzecia, na co zresztą mamy przykłady na gruncie socjologii wsi m.in. w postaci opracowań E. Jagiełło-Lysiowej, dotyczących miejsca ziemi i pracy jako centralnych wartości chłopskiego systemu kulturowego³⁶.

*

W ścisłej relacji do wartości i ich systemu zarówno indywidualnego, jak i społecznego są potrzeby ludzkie, również tych dwu rodzajów. W literaturze przedmiotu znajdujemy różne ich określenia. Wśród potrzeb społecznych W. Thomas wyróżnia: bezpieczeństwa, uznania, przyjaźni oraz nowych doświadczeń. W psychologii współczesnej mówi się o dwóch grupach potrzeb: samozachowania (fizjologiczne oraz "orientacyjne") i rozmnażania (ich celem jest zachowanie gatunku)³⁷. U B. Malinowskiego znajdujemy podział na 3 rodzaje potrzeb: pierwotne, wtórne oraz integracyjne, wyrażające się w symbolicznych kontaktach jednostki ze zbiorowością³⁸. Zarówno wtórne, jak i integracyjne mają charakter elementarnych potrzeb społecznych, podczas gdy w grupie pierwszej punktem odniesienia jest jednostka ludzka³⁹.

Psycholog amerykański A. H. Maslow wyróżnił: potrzeby podstawowe powstające na bazie popędów fizjologicznych, o dużym stopniu trwałości i niezależności od innych potrzeb, zaspokajające elementarne wymogi organizmu jako funkcjonalnej całości; po zaspokojeniu potrzeb fizjologicznych pojawiają się potrzeby bezpieczeństwa, a następnie przynależności i miłości. Dalej jawią się potrzeby siły, osiągnięć, adekwatności (odpowiedniości, mistrzostwa, kompetencji i zaufania do siebie wobec zadań życiowych) oraz przynależności i swobody. W następnym etapie rozwoju potrzeb występuje potrzeba reputacji, prestiżu, pozycji społecznej, dominacji, uznania, "bycia docenianym". "Zaspokojenie potrzeby szacunku prowadzi do poczucia pewności siebie, wartości siły, zdolności, adekwatności i poczucia, że się jest

³⁵ S. Jałowiecki. *Struktura* s. 42-43.

³⁶ Np. *Zawód rolnika w świadomości społecznej dwóch pokoleń wsi*. Warszawa 1969.

³⁷ M. Pohorille. *Potrzeby. W: Systemy wartości a wzory konsumpcji społeczeństwa polskiego*. Pod red. J. J. Wiatra. Warszawa 1980 s. 75-76.

³⁸ B. Malinowski. *Naukowa teoria kultury*. W: B. Malinowski. *Szkice z teorii kultury*. Warszawa 1958; A. Kłoskowska. *Spoleczne ramy kultury*. Warszawa 1972 s. 97.

³⁹ Malinowski, Jw.; Jałowiecki. *Struktura* s. 28-29.

pożytecznym i potrzebnym na świecie"⁴⁰. Występowanie potrzeb opiera się na zasadzie zaspokojenia najpierw potrzeb podstawowych, następnie bezpieczeństwa, miłości i uznania. Jednak nawet w wypadku zaspokojenia wszystkich z nich mogą się pojawiać nowe niepokoje i niezadowolenia, jeżeli człowiek nie robi tego, do czego się nadaje: "Muzyk musi zajmować się muzyką, malarz musi malować, poeta pisać, jeżeli ma pozostać w zgodzie z samym sobą. Człowiek musi być tym, czym może być. Potrzebę tę nazywamy samourzeczywistnieniem"⁴¹.

Najczęściej potrzebę określa się jako stan lub proces, w którym występuje brak czegoś oraz czynnik motywujący do działania w kierunku odpowiedniej zmiany tego stanu. Stan braku wywołuje napięcie odczuwane jako przykrość i skłania do podjęcia działań redukujących to napięcie, czyli do zaspokojenia potrzeby⁴².

Wartości wynikają z potrzeb, są środkami ich zaspokojenia. Jednak w znacznie większym stopniu są uwarunkowane społecznie niż potrzeby, które - przynajmniej na pewnym poziomie - nie są wytworem społecznym. Ponadto potrzeby mają bardziej "sztywny" charakter niż wartości. Istnieje większa możliwość aktywności człowieka i grupy względem wartości niż względem potrzeb. Jednostka ludzka już od najmłodszych lat swojego życia poznaje wartości funkcjonujące w grupie, a ponadto tworzy nowe (poprzez wytworzenie nowych obiektów lub nadawanie nowego znaczenia już zastanym, a także poprzez kierowanie własnym życiem)⁴³. W wymiarze społecznym potrzeby i wartości są ze sobą ściśle sprzężone i wzajemnie się warunkują; w praktyce trudno je od siebie oddzielić, choć nie da się ich zredukować do jednego wymiaru. Dlatego wydaje się niesłuszne określenie potrzeby autorstwa A. Sicińskiego, który mówi, że jest to "uznanie za wartość tych rzeczy lub zjawisk, które są «pożyteczne» dla pewnego systemu «naturalnego» (jednostki, grupy, instytucji, społeczeństwa globalnego), są warunkiem jego niezakłóconego zachowania, przyczyniają się do podtrzymywania jego istnienia lub też i jego rozwoju"⁴⁴ ze względu na utożsamianie wartości i potrzeby. W rzeczywistości relacje między potrzebą a wartością są typu przyczynowo-skutkowego oraz warunkującego-spełniającego (oczywiście, używając terminologii tego autora, z uwzględnieniem cech systemu, zwłaszcza jego orientacji na wartości).

⁴⁰ A. H. Masłow. *Teoria hierarchii potrzeb*. W: *Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej*. Pod red. J. Reykowskiego. Warszawa 1964 s. 137-139; X. Głiszczyńska. *Psychologiczne badania w środowisku pracy*. W: *Systemy wartości w środowisku pracy*. Pod red. X. Głiszczyńskiej. Warszawa 1982 s. 127-171; Z. Pietrasiański. *Praktyczna psychologia pracy*. Warszawa 1965; J. A. Łowiecki. *Struktura* s. 30.

⁴¹ Masłow. *Teoria* s. 148.

⁴² Pohorille, Jw. s. 62.

⁴³ J. Szefer-Timoszenko. *Aspiracje w życiu człowieka*. Katowice 1981 s. 28.

⁴⁴ A. Siciński. *Pojęcie "potrzeby" i "wartości" w świetle koncepcji systemu*. W: *Kultura polska a socjalistyczny system wartości*. Pod red. B. Suchodolskiego. Warszawa 1977 s. 269.

Relacje między potrzebami a wartościami nie są jedynym nierozzerwalnym sprzężeniem, na jakie napotykamy w tej materii badawczej. Wiadomo przecież, że w jakimś stopniu są one uwarunkowane osobniczą lub społeczną wizją świata i życia człowieka. Światopogląd stanowi zatem ogólne ramy, w których mieszczą się zarówno potrzeby (w pewnym przynajmniej stopniu), sposoby i środki ich zaspokojenia, czyli wartości, jak i normy oraz wzorce je kształtujące. Ta trójczłonowa całość (wizja świata, potrzeby oraz wartości) tworzy pewną dynamiczną strukturę wzajemnie powiązaną i uwarunkowaną społecznie oraz kulturowo. Funkcjonowanie tej złożoności ma wymiar symboliczny, więziotwórczy, jak i legitymizujący⁴⁵.

*

Kolejną płaszczyzną indywidualnego i zbiorowego życia człowieka, wchodzącą w ścisłe relacje ze światem wartości, są aspiracje. Niektórzy autorzy, np. Chombart de Lauwe, niemal utożsamiają je z pewnymi kategoriami potrzeb. Obok potrzeb-zobowiązań wymienia on potrzeby-aspiracje, które pojmuje jako czynnik wykraczający poza wymagania sytuacji, zmierzający do podniesienia człowieka na wyższy poziom w danej dziedzinie. Potrzeby tego rodzaju ceni on wyżej, chociaż przyznaje, że potrzeby-zobowiązania mają pierwszeństwo, gdyż są ohwarowane kategoryczną koniecznością. Aspiracje wyizolowane z pokrewnych kategorii określa Chombart de Lauwe zarówno od strony obiektywnej, jak i subiektywnej, uwzględniając aspekt potrzeb, stanów psychicznych, ale także przedmioty orientacji osób: "są to pragnienia rozbudzone przez wyobrażenia i modele kulturalne i stale się odnawiające"⁴⁶.

Jednak większość autorów jest zgodna z tym, że aspiracje stanowią zespół dążeń do określonych celów będących funkcją wartości uznanych za godne pożądaniami i zaspokajających dane potrzeby oraz wyznaczają plany życiowe jednostki⁴⁷. Aspiracje najkrócej określił W. Szewczuk jako "dążenie do zajęcia wyższego od zajmowanego dotychczas miejsca na subiektywnej skali wartości"⁴⁸. Stanowią one nie tylko drogę wiodącą do osiągnięcia zamierzonej wartości zaspokajającej jakąś potrzebę; sprzężenie między tymi dwiema kategoriami okazuje się być zwrotne. "Wartości są przedmiotem aspiracji, a aspiracje mogą być kreatywne dla wartości. Tak więc nie tylko wartość może stać się przedmiotem aspiracji, ale i przedmiot aspiracji może

⁴⁵ M. Marody, K. Nowak. *Wartości a działanie (o niektórych teoretycznych i metodologicznych problemach badania wartości i ich związkach z działaniem)*. "Studia Socjologiczne" 1983 nr 4 s. 12.

⁴⁶ B. Gołębiowski. *Aspiracje*. "Przekazy i Opinie" 1976 s. 8.

⁴⁷ Ł. Łukasiewicz. *Aspiracje jako przedmiot badań*. "Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1972 nr 4 s. 158; M. Łoś. *Aspiracje a środowisko*. Warszawa 1972; T. Tomaszewski. *Wstęp do psychologii*. Warszawa 1971 s. 24.

⁴⁸ W. Szewczuk. *Psychologia*. T. 2. Warszawa 1966; Szefer-Timoszenko. *Aspiracje* s. 12.

stać się wartością. Przedmioty aspiracji wywodzą się z wartości względnie trwałych i względnie podstawowych. Wartości, które odnajdujemy w przedmiotach aspiracji są wartościami zinternalizowanymi⁴⁹, a więc co najmniej uznawanymi, jeśli nie odczuwanymi. Przedmiotem aspiracji są wartości, których jednostka aktualnie nie posiada (mogła ich nie posiadać nigdy, albo je utraciła, lub może istnieć aspiracja do spotęgowania stopnia wartości już posiadanej, np. w odniesieniu do wartości autoperfekcjonistycznych).

Upraszczając nieco zjawisko można powiedzieć, że aspiracje, czyli dążenia ludzi, są zdeterminowane przez wartości, są ich odbiciem. Siła aspiracji jest wprost proporcjonalna do siły, z jaką są odczuwane wartości. Istnienie aspiracji bez wartości byłoby niemożliwe: przypominałoby drogę bez punktu wyjścia i celu. Stymulatorami aspiracji są zarówno czynniki psychiczne (jednostkowe), jak i społeczno-kulturowe (mogą one być indywidualne, konkretne, ogólne, a nawet uniwersalne).

Najczęściej spotykamy podział aspiracji ze względu na wartości, których one dotyczą, np. do: wartości kultury (materialno-zawodowe, kulturalno-rozrywkowe, oświatowe, osobowotwórcze, do autorytetu społecznego); do ról społecznych (reformatorskie, przywódcze, zawodowo-obywatelskie, wychowawcze, kulturotwórcze); do więzi społecznych (osobowych, formalnych, narodowych, międzypokoleniowych)⁵⁰.

*

Dążenie do zaspokojenia określonej potrzeby poprzez aspirowanie do wartości adekwatnej jest aktem jednostkowej psychiki i wymiarem działania uczestnika życia zbiorowego. Zarówno akt psychiczny, jak i sfera działań mają swoją "bazę w osobowości danego człowieka, objawiającej się głównie w jego postawie. Aspiracje wpływają na postawę w sposób motywujący, wartości zaś stanowią cel tych motywacji. W skład postawy, jak twierdzi S. Nowak, wchodzi 3 komponenty: emocjonalno-oceniający, poznawczy i behawioralny⁵¹. Niektórzy socjologowie, np. B. Galant, dopatrują się w związku z tym bardzo ścisłych relacji między postawą a wartością. "Wartościami są obiekty (materialne lub niematerialne), w stosunku do których ludzie mają pozytywne postawy afektywne (emocjonalno-oceniające), posiadają o tych obiektach co najmniej elementarną wiedzę oraz dążą do ich posiadania, utrzymania lub zdobycia"⁵². Jednak takie podejście prowadzi

⁴⁹ Szefer-Timoszenko. *Aspiracje* s. 34.

⁵⁰ B. Gołębiowski. *Dynamika aspiracji. Studium przemian świadomości społecznej młodzieży polskiej w latach 1945-1975. Wybrane zagadnienia*. Warszawa 1977.

⁵¹ S. Nowak. *Teoria postaw*. Warszawa 1973; B. Galant. *Wartości* s. 214.

⁵² Galant. *fw.* s. 214

raczej do utożsamienia postawy z wartościami, niż do wykazania powiązań zachodzących między tymi kategoriami.

Zdaniem W. Thomasa i F. Znanieckiego postawą jest proces świadomości jednostkowej, określający rzeczywiste lub możliwe działanie człowieka w społeczeństwie; jest zatem jednostkowym odpowiednikiem wartości społecznej. Wartość ma odniesienie do działalności, a poprzez nią do świata społecznego, postawa natomiast – jak widzimy – ma wymiar jednostkowy⁵³. "Postawa i wartość społeczna to dwa różne bieguny ludzkiej kultury, biegun subiektywny i biegun obiektywowany. Działanie zaś jest dynamicznym przebiegiem łączącym obydwie bieguny". W tej koncepcji postawę da się określić jako potencjalne działanie⁵⁴.

Inni autorzy widzą różnicę między postawami a wartościami w tym tylko, że wartości są bardziej ogólne, jest ich mniej niż postaw i zajmują bardziej centralne miejsce w psychice, a także są znacznie stabilniejsze⁵⁵. C. Kluckhohn twierdzi, że wartości wyróżniają się od postaw swoim powinnościowym charakterem, powstającym w wyniku kryteriów racjonalnych, etycznych czy estetycznych⁵⁶.

G. W. Allport wprowadza zainteresowania jako klasę pośrednią między postawami a wartościami. Wartości właściwie są tożsame z zainteresowaniami, z tym jednak, że występują u osób dojrzałych i stanowią pewną organizację zainteresowań w system⁵⁷. Dla T. M. Newcomba wartość to "wspólne, nadrzędne określenie obiektów postaw ludzkich"⁵⁸.

Związek między postawami a wartościami za pośrednictwem kategorii aspiracji widzi B. Gołębiowski. Dla niego postawa oznacza trwałą gotowość do realizacji dominujących aspiracji. Gotowość ta jest siłą motoryczną dla zachowań jednostki względem całej rzeczywistości społecznej⁵⁹.

Do koncepcji F. Znanieckiego nawiązują S. Ossowski i A. Kłoskowska. Dla nich postawy są subiektywnymi odpowiednikami wartości społecznych. Wartość w sferze obiektywnej staje się subiektywnie potrzebą, o ile jest odczuwana przez podmiot, a ta z kolei kształtuje postawę. Poszczególnym rodzajom wartości (u Ossowskiego trzem, u Kłoskowskiej czterem) odpowiadają określone postawy: wartościom odczuwanym, ale nie uznawanym – postawa indywidualnych potrzeb; wartościom odczuwanym i uznawanym – preferencja postawy ku potrzebom i aspiracjom zbiorowym; wartościom uznawanym, lecz nie odczuwanym – potrzeba ku aspiracjom "czystym"; i wreszcie – wyróż-

⁵³ J. Szacki. *Socjologia Williama Issaca Thomasa*. "Studia Socjologiczne" 1974 nr 4 s. 59.

⁵⁴ F. I. s. *Wartość* s. 40.

⁵⁵ M. o. r. o. d. y, jw. s. 183.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże s. 182.

⁵⁹ G. o. ł. e. b. i. o. w. s. k. i. *Aspiracje* s. 8.

nionej przez A. Kłoskowską - kategorii wartości nie uznawanych i nie odczuwanych odpowiada postawa braku potrzeb i aspiracji⁶⁰.

*

Czynniki warunkujące aspirowanie do określonych wartości mają charakter nie tylko psychologiczny (osobowość, postawa, odczuwane potrzeby, chęć ich zaspokojenia), ale również społeczny. Chodzi tu nie tyle o społeczną genezę wielu wartości czy o wartość społeczną, ale o zależności, jakie istnieją między pozycją i rolami jednostki w grupie czy grupach a systemem wartości wyznawanym przez jednostkę.

Dla R. Lintona rola stanowi dynamiczny aspekt statusu jednostki; chodzi zatem o takie zachowanie jednostki, które powinny zaspokajać wymagania społeczne związane z zajmowaną pozycją. Wartości nie są bezpośrednio związane ze statusem, ale właśnie z rolą społeczną. Status u tego autora to "miejsce w określonym systemie, które jednostka zajmuje w określonym momencie", zaś rolą jest "ogólna suma wzorów kulturowych, związanych z określonym statusem". Pełnienie roli obejmuje więc "postawy, wartości oraz zachowania wyznaczone przez społeczeństwo dla wszystkich osób zajmujących dany status"⁶¹. Pojęcie roli jest tu zbliżone do pojęcia postawy jednostki i jej wartości.

U E. L. i R. E. Hartley'ów rolą jest "zorganizowany wzór oczekiwań związanych z zadaniami, zachowaniami, postawami, wartościami i wzajemnymi stosunkami, które powinny cechować osoby zajmujące określone miejsce członków grupy i pełniące w niej określone funkcje"⁶². Wartości są tu więc jednym z elementów pełnionej roli. Poprzez podkreślenie wymiaru normatywnego roli zbliża się ona swoim znaczeniem do normy⁶³.

Podobnie u T. Parsonsa. Rola jest powiązana z wartościami oraz normami kulturowymi. Rola jest określana przez wzory kulturowe wartości. Znajdują się one na styku systemu społecznego i kulturowego oraz działań jednostki. Role służą instytucjonalizacji wartości w danej strukturze społecznej, przez co wpływają na zachowania członków grupy. Wartości są więc istotnymi elementami definiującymi rolę⁶⁴.

*

Jak już uprzednio stwierdziłem, w wielu określeniach wartości i relacji zachodzących między nimi a innymi kategoriami życia społecznego podkreśla

⁶⁰ K ł o s k o w s k a. *Społeczne ramy* s. 102-103.

⁶¹ M. M i s z t a l. *Zawód - rola zawodowa - system wartości*. W: *Systemy wartości w środowisku pracy*. Pod red. X. Gliszczyńskiej. Warszawa 1982 s. 59.

⁶² Tamże s. 60.

⁶³ Tamże s. 58-59.

⁶⁴ Tamże s. 59.

się ich normatywny charakter. Co więcej, w niektórych opracowaniach i badaniach łączy się wartość z jakąś regułą działania akceptowaną społecznie, tym samym identyfikując w praktyce te dwa odrębne pojęcia. Takie podejście nie jest słuszne, bowiem ogranicza zakres pojęcia wartości do wartości-norm, a wyłącza zeń wartości-objekty. Wydaje się, że zachodzi tutaj pomieszanie pojęć "normatywny" i "obligatoryjny". Utożsamienie, o którym mowa, nie jest słuszne również z punktu widzenia normy, nie każda bowiem norma jest wartością, jak nie każda wartość jest normą. Normotórcza sfera życia społecznego jest bardzo szeroka i łączy się, oczywiście, z sankcjami i systemem kontroli społecznej. Sposób osiągania określonych wartości podlega w sposób ewidentny tej sferze, a dążenie do nich w sposób niezgodny z wzorami przyjętymi w danej grupie jest społecznie naganne, a moralnie złe, choćby aspirowana wartość była jak najbardziej chwalebna (tu można jako ilustrację przytoczyć zasadę, że cel nie uświęca środków).

Mówiąc o normie w odniesieniu do wartości mamy na uwadze ocenę sposobów ich osiągania (moralnie dobre, obojętne lub złe) z punktu widzenia danego systemu społecznego i kulturowego, a ściślej - etycznego.

*

Problematyka wartości i ich społecznego wymiaru jest obecna również w badaniach nad stylami życia, które dynamicznie rozwijają się w ostatnich latach i w tzw. socjologii dnia codziennego. Przez styl życia, za A. Sicińskim, rozumie się zazwyczaj zakres i formy codziennych zachowań jednostek lub grup, specyficzne dla ich usytuowania społecznego, tzn. manifestujące położenie społeczne oraz postrzeganie jako charakterystyczne dla tego położenia, a dzięki temu umożliwiające szeroko rozumianą lokalizację innych ludzi⁶⁵.

Przy tak rozumianym stylu życia znaczny jego obszar wypełnia problematyka wartości, zwłaszcza realizowanych, a więc obserwowalnych, chociaż trudno wtedy orzekać o stopniu refleksyjności czy internalizacji. Wiele z nich ma genezę środowiskową i są przez jednostki przyjmowane jako obowiązujące.

Wartości są zawarte, a przynajmniej definiowane w systemach społeczno-kulturowych. Stają się niejako alternatywami do wyboru oraz czynnikami determinującymi styl życia danej grupy, gdyż rzeczywistość zwykłego dnia stwarza konieczność ustosunkowania się przynajmniej do niektórych wartości. Sfera zjawiskowa wyboru wartości oraz ich realizowania jest jednym z ważniejszych obszarów badawczych w zakresie socjologii stylów życia⁶⁶.

⁶⁵ A. Siciński. *Styl życia - problemy pojęciowe i teoretyczne*. W: *Styl życia. Koncepcje i propozycje*. Pod red. A. Sicińskiego. Warszawa 1976 s. 15.

⁶⁶ A. Jawłowska. *Styl życia a wartości*. W: *Styl życia* s. 210-211.

Obie te płaszczyzny badawcze - stylów życia i systemów wartości - wzajemnie się dopełniają choćby z punktu widzenia ich zbieżności lub rozbieżności⁶⁷.

*

Kategoria wartości oraz struktur i systemów przez nie tworzonych jest jedną z centralnych w socjologii, choć do dziś budzącą wiele kontrowersji teoretycznych oraz wątpliwości praktycznych podczas empirycznej eksploatacji tego obszaru rzeczywistości społecznej. Nie jest to bez znaczenia dla efektywności badań i ich adekwatności do rzeczywistości, choćby biorąc pod uwagę możliwości porównywania wyników. Poważne wątpliwości budzi również możliwość ekstrapolacji wyników oraz orzekania porównawczego zarówno w układzie synchronicznym, jak i diachronicznym. Dlatego wydaje się celowa refleksja na temat miejsca tej sfery rzeczywistości społecznej wśród innych jej płaszczyzn, wzajemnych związków i oddziaływań, jej konceptualizacji i empirycznej operacjonalizacji. Bez uwzględnienia problematyki wartości danej grupy społecznej nasza wiedza o niej byłaby zbyt uboga, statyczna, pozbawiona rozumienia najgłębszych mechanizmów jej życia i współczynnika humanistycznego, o który tak zabiegał F. Znaniecki.

DAS SYSTEM DER WERTE UND ANDERE KATEGORIEN DER UNTERSUCHUNG DES GESELLSCHAFTLICHEN LEBENS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Eine der wesentlichen Ebenen der Untersuchung des gesellschaftlichen Lebens ist das System der Werte. Seine Problematik findet sich nicht nur in der Philosophie, sondern auch in einer Reihe anderer Wissenschaften, u.a. empirischer. Wesentliche Bedeutung hat hier auch der theoretische Begriff des Wertes, denn von ihm hängt die Art der Untersuchungsoperationalisierungen ab.

Im Artikel finden wir eine Besprechung des Wertbegriffs bei F. Znaniecki, S. Ossowski, Cz. Znamierowski, T. Parsons, C. Kluckhohn, K. Grzegorzczyk, J. Szczepański und M. Misztal; diese hatten dem Autor zufolge den grössten Einfluss auf das Herangehen bei den Untersuchungen. Ein weiteres

⁶⁷ Tamże s. 207.

Problem, das der Autor bespricht, umfasst die wertende Orientation sowie einige Elemente und Mechanismen des individuellen und des gesellschaftlichen Wertsystems.

In enger Beziehung zum Wertesystem stehen andere Kategorien des gesellschaftlichen Lebens: die Bedürfnisse, die eben durch die Werte befriedigt werden, die Aspirationen, die als Erstreben der Realisierung der Werte entstehen, die Persönlichkeit des handelnden Subjekts sowie dessen Haltungen. All diese Kategorien besitzen individuellen, psychischen Charakter, obwohl bedingt auch gesellschaftlichen. Etwas anders stellt sich das Problem der Normen dar, die ein gleichsam "äusserer" Faktor gegenüber dem wertenden und handelnden Subjekt sind. Es zeigt sich jedoch, dass die Art des Wertens und der Erreichung bestimmter Werte in beträchtlichem Masse vom Grad der Interiorisierung der Norm abhängt.

Die Wertsoziologie geht nahe und einander ergänzende Beziehungen mit der Soziologie der Lebensstile ein. Ohne die Berücksichtigung der Ebene der in der gegebenen gesellschaftlichen Struktur anerkannten und geschätzten Werte in den soziologischen Untersuchungen wäre unser Wissen über diese fragmentarisch und im Grunde genommen ohne humanistisches Element.